

ביטחון ומדיניות חוץ

ארנולד ג'וזף טוינבי: פרו-ערבי או פרו-ציוני?

ישעיהו פרידמן

בסוף שנות הארבעים יצא לטוינבי (Toynbee) שם של תומך נלהב בעניין הערבי ושל מתנגד חריף למדינת ישראל; טוינבי העיד על עצמו כי הוא נודע כ'דובר מערבי למען העניין הערבי'.¹ אולם במלחמת העולם הראשונה ובתקופה שאחריה לא גילה טוינבי אהדה לערבים. הפריע לו מאוד שבניגוד להבטחותיהם של השריף חוסין ושל אל-פארוקי, מנהיג אגודות הסתר, נשארו הסורים נאמנים לתורכיה, ו'המגויסים הסורים לחמו בנאמנות בשורות צבא תורכיה [...] מנהיגיהם זהירים מדי ועמם אוהב שלום מדי, ולפיכך אין הם מעלים לרגע על דעתם התקוממות חמושה'.² בראשית המלחמה מצא טוינבי כי בפרובינציות האסייתיות של תורכיה מתנהלת 'התגוששות של עמים שכה נמעכו ורוסקו, עד שמעולם לא הגיעו אף למידה של אחדות, שהיא תנאי מוקדם הכרחי לחיים לאומיים'.³ ב-1917, משלא התחוללה ההתקוממות הכללית של הערבים, הגיע טוינבי למסקנה שהם נעדרו 'תודעה לאומית'. הם רק קרויים ערבים, אך אין להם דבר ערבי פרט לשפתם – וכאלה הם רוב עובדי האדמה בסוריה'.⁴ דעה זו לא היתה מיוחדת לטוינבי. בספר העזר הרשמי שהוכן ב-1918 להדרכת נציגי בריטניה לוועידת השלום מצוי תיאור זה:

- * מאמר זה הוא עיבוד מתוך ספרי *Palestine: A Twice Promised Land?*, vol. I: *The British, the Arabs, and Zionism, 1915-1920*, New Brunswick, NJ 2000. אני מודה לגב' מרי קרטיס, הנשיאה והמוציאה לאור, על שהואילה להרשות פרסום מוקדם של המאמר. הכרך השני, *Palestine: A Twice Promised Land? The Creation of the Historical Myth*, עדיין בהכנה. אני ממליץ לקורא לעיין בדיאלוג שלי עם פרופסור טוינבי על מכתבי מקמהון-חוסין שפורסם ב-*Journal of Contemporary History*, 5, 4 (1970), pp.195-201.
1. טוינבי לטלמון, 3 ביולי 1967. פרסום ראשון של המכתב ראו: 'An Exchange between Arnold Toynbee and J. L. Talmon', *Encounter*, vol. 29, no. 4 (October 1967), p. 68. פרסום שני ראו: Walter Laqueur (ed.), *The Israel-Arab Reader: A Documentary of the Middle East Conflict*, London 1969, p. 260.
  2. Arnold J. Toynbee, *The Murderous Tyranny of the Turks*, London and New York 1917, p. 21. כתב-היד של ספר זה הוכן ב-1916.
  3. Arnold J. Toynbee, *Turkey: A Past and a Future*, New York 1917, p. 6.
  4. Arnold J. Toynbee, *Nationality and the War*, London 1915, p. 379.

האוכלוסין שממערב לירדן אינם ערבים אלא דוברי ערבית בלבד. הרוב הם פלאחים, דהיינו, עובדי אדמה המעבדים את האדמות שבבעלות הכפר או של אפנדים סורים. בחבל עזה הם לרוב ממוצא מצרי, בשאר המקומות מוצאם מעורב ביותר. מאות שנים שועבדו ודוכאו, מסים כבדים ביותר נסחטו מהם והם נרדפו בידי התורכים, ועוד יותר בידי פקידי תורכים זוטרים דוברי ערבית ובעלי אדמות סורים ולבנטינים.⁵

כאשר היה טוינבי מנהל 'המכון המלכותי ליחסים בין-לאומיים' (The Royal Institute of International Affairs [Chatham House]), קבע ב-*Survey of International Affairs for 1925* שבעריכתו, כי אף-על-פי ששורת 'הרגשת הזדהות בין הסונים שמשני צדי הגבול החדש בין סוריה לארץ-ישראל', והערבית היא שפת הדיבור של תושבי כל סוריה [...]. אין השימוש הכללי בערבית מלווה, במקביל, בתחושת הזדהות לאומית [...]. פרטיקולריות עדתית נשארה [...]. המאפיין העיקרי בחייה הפוליטיים של הארץ.⁶

מהומות הכותל המערבי ב-1929 (מאורעות תרפ"ט) הוכיחו את קיומה של לאומיות ערבית בארץ-ישראל. ב-*Survey of International Affairs for 1930* ניתח טוינבי בצורה הוגנת ומדויקת את אי-שביעות-הרצון בקרב הפלסטינים, אולם גישתם השלילית העיקשת לא היתה לטעמו.⁷ במיוחד הצטער על כך שכל נסיונותיה של הממשלה הבריטית לכונן מועצה מחוקקת שבה יהיו רוב החברים נבחרים, 'סוכלו מחמת אי שיתוף-פעולה מצד הערבים'. בהצאה שנשקט ב-9 בדצמבר 1930 לפני קהל רם-מעלה ב'מכון המלכותי ליחסים בין-לאומיים' הכריז טוינבי בצורה חד-משמעית:

עשינו כמה נסיונות כנים ורציניים [למצוא פתרון לסכסוך בין הערבים לציונים], אולם עמדתם הבלתי מתפשרת של הערבים בהתנגדותם לכינון בית לאומי יהודי נתגלתה שוב ושוב כאבן נגף שאין להתגבר עליה.⁸

גם חוסין מלך חג'אז לא זכה בהערכתו של טוינבי, ולהכתרתו המבוזמת, שנערכה ב-29 באוקטובר 1916, התייחס טוינבי במונחים לא מחמיאים. במזכר שחיבר על 'התחייבויות הבריטיים', הביא טוינבי כלשונם את המברקים ששיגר משרד החוץ הבריטי, הדוחים בשם

5. Great Britain. Foreign Office. Historical Section, *Syria and Palestine* (Ser: Peace Handbooks), no. 60, London 1920, pp. 56-57. קרוב לוודאי שהדבר הוכן בידי ויליאם אורמסבי-גור, שאסף חומר על סוריה ועל ארץ-ישראל בעת שעבד ב'משרד הערבי' בקהיר. כתב-היד הופץ בתחילת 1919.

6. Arnold J. Toynbee, *Survey of International Affairs for 1925*, 1, Oxford 1927, p. 351. הוא הסתמך על *Foreign Office Peace Handbook* (שם) וכן, (5) וכן, *Syria and Palestine* (see above note 5), pp. 175-235. ועל כמה פרסומים מוסמכים אחרים.

7. Arnold J. Toynbee, *Survey of International Affairs for 1930*, Oxford 1931, pp. 223-224, 254-255.

8. *International Affairs: Journal of the Royal Institute of International Affairs*, 20 (January 1931), p. 56.

בעלות-הברית את התואר 'מלך הערבים', שחוסין נטל לעצמו באורה הד-צדדי. טוינבי העיר על כך:

ממשלת הוד מלכותו נמנעה מלהעניק לשריף חוסין תואר שאינו עולה בקנה אחד עם התחייבויותיה לשליטים ערבים עצמאיים אחרים, אולם [...] הנזק שנגרם מחמת המחטף של השריף [...] לא תוקן מעולם. חששותיהם של שאר השליטים הערבים העצמאיים לא סולקו כליל למרות ההגבלה שהגבלנו את תוארו של השריף לתחומי הג'אז בלבד; אשר לחוסין עצמו, הוא קיבל את ההגבלה כזמנית בלבד. הבעיה נדחתה אפוא אך לא נפתרה.⁹

על מכתבו של חוסין לווינגייט מ-28 באוגוסט 1918¹⁰ הגיב טוינבי בתערובת של השתוממות ולעג. הוא ציין לגנאי את נוהגו של המלך להתעלם מן ההסתייגויות שפירטה ממשלת בריטניה ולהוסיף לנהוג כראות עיניו. 'לדעתי עלינו להבין', ציין טוינבי, 'כי היוני הדבר שלא נאפשר למזכר של המלך לעבור בלי שנביע התנגדות [...] יש לומר לו באופן ברור וחד-משמעי שהפירוש שלו להסכם בינינו אינו תואם את הנוסח המקורי של ההסכם. הדיפלומטיה המזרחית מדויקת לעתים נדירות בלבד, וגם זאת רק כאשר מאלצים אותה לדייק'.¹¹

מסקנתו של טוינבי בתזכירו מן החודשים אוקטובר-נובמבר, שלפיה ממשלת בריטניה מחויבת כביכול לכונן שלטון 'ערבי' ו'עצמאי' בארץ-ישראל, נבעה לא מנטייה פרו-ערבית אלא מקריאה שגויה של המסמכים העוסקים בעניין זה. אולם, משאך הצליח לחלץ עצמו מסבך הסתירות וחוסר העקיבות שלו, לא התקשה טוינבי כלל ועיקר ליישר קו. בתזכיר משותף עם ויליאם אורמסבי-גור (Ormsby-Gore) מ-25 בפברואר 1919 אל ראש הממשלה, קבע בביטחון שהסכם סייקס-פיקו אינו עומד בניגוד להתחייבויותיה של בריטניה למלך חוסין מחג'אז, וכי 'ארץ-ישראל, מפאת אינטרסים בין-לאומיים רבים בה, ובכללם שאיפות היהודים, במפורש לא נכללה בתחום סוריה'.¹²

להערכתו של טוינבי, למרד הערבי בתורכים נודעה חשיבות שולית בלבד, ובניגוד לתומס אדוארד לורנס לא הילל את המרד. מבחינה צבאית היתה עזרת הערבים לסילוק התורכים זניחה, אך למרות תרומתם המאכזבת מבחינה זו, קיווה טוינבי שלפחות מבחינה מדינית יוכלו הבריטים לזכות בכמה יתרונות.¹³ תקוותו היתה קצרת ימים. 'העמים הלוחמניים

9. 'The Main British Commitment Regarding the Middle East', Confidential, PRO FO 371/3385/747, pp. 13-14. התזכיר מודפס ללא תאריך, קרוב לוודאי אמצע נובמבר 1918. המעצמות בעלות-הברית הכירו בחוסין אך ורק כ'נושא בתואר של מנהיג עמי ערב המורדים בשלטון המושחת של התורכים' וכן 'השליט החוקי והשליט למעשה של הג'אז' (FO to Wingate, 16 November 1916; מצוטט בתזכיר של טוינבי).

10. מכתב זה נדון בהרחבה בתחילת פרק 3 בכרך הראשון של ספרי, הנזכר לעיל בהערת כוכב.

11. ראו התזכיר (לעיל הערה 9).

12. PRO FO 608/93, 360/1/1, p. 3051, Confidential.

13. ראו לעיל הערה 9.

של האסלאם' כתב ב-*Survey* שלו לשנת 1925, 'זכו בהישגים מדיניים שאינם עומדים בשום יחס להישגיהם הצבאיים'. ולמרות זאת היתה להם עזות-המצח לייחס את הישגיהם המדיניים 'לגבורתם הם, ושאו מכך עידוד להמשיך באותה דרך לוחמנית' נגד המעצמות בעלות-הברית ששחררו אותם. הלאומיות האסלאמית שזה אך נולדה לא היתה ספוגה ברוח הליברליזם שאפיין את המתקנים העות'מנים במאה ה-19. זו היתה לאומיות אנטי-מערבית לוחמנית. התורכים, שנוצחו במלחמת העולם הראשונה, התקוממו נגד בעלות-הברית המנצחות; בסוף 1918, בתימן, פלש האמאם יחיא שוב לשטח החסות הבריטי בעדן וכבש את דעלה; ביולי 1920 קמו הסורים נגד הצרפתים בכוחות סדירים; בקיץ 1920 מרדו העיראקים בבריטים; כך עשו גם המצרים; בשנים 1921-1925 ערכו הוואהבים פשיטות חוזרות ונשנות לשטחי עיראק ועבר-הירדן; באביב 1919 ניסו האפגאנים לפלוש להודו, ואפילו בהודו עצמה התקוממו המוסלמים ב-1919 ואחר-כך ב-1921. 'לוחמנות זו', ציין טוינבי ברוגז, לא היתה גילוי של 'גבורה שמקורה בראייה מפוקחת ואמיצה', אלא פרי 'מעשה שטות הנובע מחוסר דעת'. המרידות שפרצו בזו אחר זו במצרים, בסוריה, במסופוטמיה ובמקומות אחרים אמנם דוכאו בסופו של דבר, אולם האוכלוסייה המקומית, שהויתורים המדיניים נעשו לטובתה, לא ראתה אותם כמחווה של נדיבות אלא כאות של חולשה. טוינבי פטר את החשיבה המוסלמית כ'עוד שטות של חוסר דעת'.¹⁴ אולם התוצאות היו חמורות משציפה. האנטגוניזם של המוסלמים, ובמיוחד של הערבים, היה אות מבשר רע למעמדן של מעצמות המערב במזרח. קצפו של טוינבי יצא במיוחד על הבדווים:

בעוד הצדדים הלוחמים באירופה, מנצחים ומנוצחים כאחד, יצאו מותשים ומדולדלים מן המאבק לחיים או למוות במלחמה, יצאו אנשי השבטים הערבים נשכרים מן המלחמה, כפי שקרה 1,300 שנה קודם [...]

בשנים 1914-1918 ביקשו למעשה הצדדים הלוחמים להבטיח את אגפיהם על-ידי קניית שירותיהם של שליטים ערבים שיילחמו למענם כדרך שנלחמים ערבים. [אולם] המחיר שגבו הערבים היה גבוה, והם - בחוש החשדנות הטבעי האופייני לפרפרים - עמדו על כך שכל הצדדים ישלמו מראש ובוזבז.

נאמנותם של הערבים לא היתה בהכרח שמורה לנותני שכרם השונים. 'את נאמנותם הכתיבה במידה רבה העובדה שיריביהם הערבים המקומיים שירתו את הצד היריב'. כתוצאה מכך השתמשו הערבים בתשלומים שקיבלו, כל אחד מפטרונו הזר, למימון מלחמותיהם הפנימיות זה בזה.¹⁵ כה רב היה כעסו של טוינבי על הערבים, עד שאפילו כעבור תריסר שנים שב לנושא זה במאמר שכתב על ת"א לורנס, אם כי בנימה הומוריסטית:

¹⁴. *Survey for International Affairs for 1925*, pp. 6-12, 103.
¹⁵. שם, עמ' 273. ראו גם: Arnold J. Toynbee, *The Islamic World Since the Peace Conference*, London 1927

ארנולד ג'וזף טוינבי: פרו־ערבי או פרו־ציוני?

הערבים [בדומה לאלבנים] מוכנים להעמיד את שירותיהם להשכרה, כל עוד משלמים להם מראש ובוזבז. לא היתה להם כל כוונה להרוויח את שכרם במלחמה של ממש למען הצדדים האירופיים. הם ביקשו זהב כדי לשכור זה את זה להילחם זה בזה, והיה בכך היגיון כלכלי: בדרך זו זרם הזהב בתוך שטחי הערבים ולא יצא מתחומם. משרד האוצר הבריטי עשה מאמצים להחזיר לעצמו את הזהב הרב ששילם לאבן סעוד באמצעות המשרד לענייני הודו, ולמלך חוסין באמצעות משרד החוץ. בשיאו של המשבר שנוצר בעקבות מלחמת הצוללות הגרמניות סחט משרד האוצר ממשרד הספנות שטח אחסון כדי להוביל טקסטיל מהודו לנמלים בערב, בתקווה שהערבים יתפתו לוותר על חלק מן הזהב תמורת המוצרים הזרים המושכים הללו. אך הרעיון לא עלה יפה – רק לזהב לברו היתה השפעה. הערבים דבקו בזהב ואת מוצרי הטקסטיל ההודיים, שהערבים לא רצו בהם, היה צריך לשלוח חזרה למקום שממנו באו.¹⁶

מעניין שבאותה עת היה טוינבי ציוני גמור, מלא הערצה למפעל ההתיישבות היהודית בארץ־ישראל. 'כאשר סורים וארמנים רבים מהגרים ממולדתם זה רבע מאה שנה', כתב טוינבי בספרו *Turkey: A Past and a Future*,

ממש באותה עת היו היהודים, שזכותם המולדת במערב אסיה היא עתיקת יומין לא פחות מזכותם [של הסורים והארמנים], חוזרים לארץ מולדתם [...] התוצאה המרשימה ביותר של תנועת הגירה זו היתה הקמתן של מושבות חקלאיות פורחות. מאבק הקיום שלהם היה קשה: החלוצים היו סטודנטים או בעלי־מלאכה שבאו מן הגטו, לא מורגלים לחיים בשדה ובטבע, ולא בקיאים בתנאים שבמזרח הקרוב; מ־1884 ועד 1899 מימן אותם הברון אדמונד דה רוטשילד, אגב צבירת הפסדים; אחר־כך עברו לידיה של חברת פיק"א (Palestine Colonization Association), אשר גילתה את סודות ההצלחה שבמשל עצמי ובהנהגת שיטות מדעיות.

כתוצאה ממדיניות נאורה זו גדל מספר המושבות והגיע לכארבעים, ובהן כ־15,000 תושבים ושטח של כ־110,000 אקרים. אין במספרים הללו כדי לשקף את מלוא חשיבותה של תנועת ההתיישבות. 15,000 החקלאים היהודים הם רק 12 אחוזים מכלל היישוב היהודי בארץ ושני אחוזים בלבד מכלל תושביה. אולם הם היסוד הפעיל והאינטליגנטי ביותר, וגם היחיד שגדל בקצב מהיר. הם מחזיקים אמנם בשני אחוזים בלבד מאדמת הארץ, אך שיעור זה הוא בין 8 ל־14 אחוזים מכלל השטח המעובד. יש עדיין שטחי קרקע נרחבים שאינם מעובדים, אשר היהודים, לכשיגדל מספרם, יוכלו ליישבם ולהפריחם הן בהקמת מושבות חדשות הן בהתפרשות בשטח בהתאם לריבוי הטבעי, והדור הראשון של המתיישבים כבר הוכיח את יכולתו להתרבות בארץ המובטחת.

'החקלאות היהודית החדשה', הוסיף וציין טוינבי, 'החלה את גשוג הארץ כבימי קדם.'

16. Arnold J. Toynbee, *Acquaintances*, Oxford 1967, p. 190.

היהודים קדחו בארות ארטזיות, בנו סכרים לאגירת מים, לחמו במלריה על־ידי עבודות ניקוז ונטיעת עצי איקליפטוס וסללו דרכים לאורך מילין רבים'. שווי האדמה המושקית גדל פי עשרה ומכל אלה צמחה תועלת לחיי הכלכלה של הארץ כולה. משום כך 'לא היתה כל סכנה שעם גידול ההגירה [של היהודים] ימצא עצמו היסוד הערבי לחוץ אל הקיר'.¹⁷ טוינבי ציטט את 'תוכנית בזל', שנוסחה בקונגרס הציוני הראשון ב־1897, והכריז:

הציונים רואים ביהודים אומה, אשר [כדי] להיעשות ככל האומות זקוקה למולדת משלה. במושבות היהודיות בארץ־ישראל הם רואים לא רק מפעל חברתי מצליח, אלא אף סמל מוחשי לגוף פוליטי. ייסודה של אוניברסיטה לאומית בירושלים היא להם מטרה נכספת לא פחות מאשר פיתוח כלכלתה של הארץ, וההישג הגדול ביותר שלהם הוא תחייתה של העברית כשפה חיה בקרב יהודי ארץ־ישראל.

עוד תוצאה ראויה לציון של תחייתם הלאומית היתה הקמתו של 'גדוד נהגי הפרדות' מקרב פליטים מארץ־ישראל, שהשתתף במלחמת גליפולי. 'מהו העתיד הצפוי לארץ־ישראל אחרי המלחמה?', תהה טוינבי. 'אם יוסיף שלטון העות'מנים להתקיים ויוסיף לרחף צלה הארוך של גרמניה צפוי גורל חמור. אולם אם יסולקו התורכים והגרמנים יש ציונים שהיו רוצים שארץ־ישראל תהיה בהסוּת הבריטים עם סיכוי לקבל מעמד של דומיניון בריטי'.

טוינבי התפלמס עם ד"ר דייוויס טרייטש (Davis Treitsch), סופר ציוני גרמני, שפיתח את ההשקפה שלפיה התיישבות יהודים בארץ־ישראל תהיה 'נכס להשפעת גרמניה [...] מבחינה מסוימת היהודים הם יסוד מזרח־תיכוני בגרמניה, ויסוד גרמני בתורכיה'. לטיעון הזה היתה לטוינבי תשובה מן המוכן: 'מעצמות אחרות, חוץ מגרמניה, עשויות לאמץ את האפשרויות הללו'.¹⁸

ספרו של טוינבי יצא לאור בניו־יורק באמצע 1917, ונועד לא רק לרכוש את אהדת יהודי ארצות־הברית לעניינה של בריטניה, אלא אף להצדיק בעיני דעת־הקהל האמריקנית את פירוק האימפריה העות'מנית. התזה שלו תאמה לחלוטין את ההנחיה שהוציא ראש ממשלת בריטניה. ב־1 בפברואר 1917 הורה לויד ג'ורג' לסרן ג'ון ביוקן (Buchan), המנהל החדש של לשכת התעמולה:

אני מעוניין מאוד שבעת שתעסוק בתעמולה במדינות בעלות־הברית ובמדינות הניטרליות תקדיש תשומת־לב מיוחדת להיעדר כל תועלת שבשלטון התורכים ולמעשי העוול שלהם [...] הראה כיצד התורכי, בדרך שהוא שולט, גרם שכל אומנויות התעשייה והחקלאות לא יכלו להתפתח, וכיצד הפכו לשממה ארצות שהיו בעבר עשירות [...]

17. Toynbee, *Turkey: A Past and a Future*, pp. 64-66.

18. שם, עמ' 71-66. דייוויס טרייטש הביע את דעותיו במאמר 'Die Juden der Türkei' (Leipzig, 1915) בעלון מס' 8 של הסדרה *Länder und Völker der Türkei* שפרסמה ה־Deutsches Vorderasienscomitee. על טרייטש ראו Isaiiah Friedman, *Germany, Turkey and Zionism, 1897-1918*, Oxford 1977, p. 254.

ארנולד ג'וזף טוינבי: פרו-ערבי או פרו-ציוני?

הדגש את אייכולתו של התורכי לכונן ממשל טוב, את העוולה שבשלטונו, ויותר מכול הדגש את מעשי הטבח שעשה באוכלוסייה היצרנית; את הברוטליות שלו [...] בארמניה ובסוריה. חשוב לי להפנות בהדרגה את תשומת-לבן של בעלות-הברית ושל המדינות הניטרליות לבעיה התורכית ולחשיבות שיש לפתרונה אחת ולתמיד לטובתה של התרבות.

ההנחיה לביוקן היתה להחדיר ללב הבריות את הלייטמוטיב הזה, ולדאוג שמאמרים ברוח הדברים הללו יתפרסמו בעיתונות הבריטית לאורך זמן ניכר. המגמה היתה להבאיש את ריחם של התורכים ולעמוד על זכויותיהן של האומות הקטנות, עד אשר תסכין דעת-הקהל בעולם לרעיון פירוקה של האימפריה העות'מנית. תורכיה כמכשול לקדמה חברתית וכלכלית, אכזריותה כלפי היהודים, הארמנים, הסורים ועמי הבלקן, הימנעות ממאמצים להנהיג בה רפורמה – כל אלה היו נקודות עיקריות שיש להדגיש. 'הססמה', תדרך ביוקן את עובדי מחלקתו, 'היא התורכי הייב להסתלק, אם תיעלם תורכיה [...], תיכשל ההסתערות למזרח (drang nach osten) של גרמניה ולא תושג המטרה העיקרית שלמענה נכנסה גרמניה למלחמה'.¹⁹

טוינבי היטיב לדעת מה מונח להכרעה על כפות המאזניים. במאמר על לורד ברייס (Bryce), מורו ורבו בלוחמת התעמולה, הזכיר טוינבי כי רק על-ידי פרסום החלטה, 'שחשיבותה תהיה רבה דיה כדי להאפיל על מעשי הברבריות של רוסיה [נגד נתיניה היהודים]' תוכל ממשלת בריטניה לזכות בתמיכת יהודי העולם.

הציונות היתה המפתח. מעצמות המערב חייבות לסייע להגשמת שאיפותיהם של הציונים. כאן היה מצוי משהו העשוי להטות את לב היהודים לצד בעלות-הברית – לפחות בארצות-הברית, ואולי אף במרכז אירופה. כאשר התברר לממשלת הוד מלכותו כי היא מחזיקה בידיה את הקלף המנצח הזה, השתוקקה מאוד לשחק בו [...] בעקבות זאת פורסמה הצהרת בלפור [...] ואכן, זה היה קלף מנצח [...] בתחרות בין המעצמות בימי המלחמה.²⁰

חלקים מספרו *Turkey: A Past and a Future* פורסמו כמאמר בשם זה ב-"Round Table",²¹ בטאונה של קבוצת אימפריאליסטים בעלי נטיות ליברליות. פיליפ קר (Kerr), לימים מרקוז

19. Lloyd George to Buchan, 1 February 1917; Buchan to Montgomery, 25 March 1917, PRO FO 395/139/15729; Isaiah Friedman, *The Question of Palestine 1914-1918: British-Jewish-Arab Relations*, London and New York 1973, pp. 170-171 מהדורה שנייה מורחבת בהוצאת Transaction Publishers, Rutgers University Press, New Brunswick, NJ

20. Toynbee, *Acquaintances*, pp. 152-153

21. 'Turkey: A Past and a Future', *Round Table*, 27 (June 1917), pp. 543-546. המאמר התפרסם בעילום שם. פרופ' טוינבי הואיל בטובו לומר לי, במכתבו אלי מיום 3 בנובמבר 1969, שהוא המחבר.

לותיאן (Lothian), מאנשי מזכירות הקבינט של לוי ג'ורג, היה עורך כתב-העת. לורד מילנר (Milner) ולאופולד אמרי (Amery) היו חברים במועצת המנהלים שלו. הגיליון של חודש יוני הוקדש כולו לבעיות שלאחר המלחמה, ובהן עתידה של תורכיה באסיה. העובדה שאישים רמי-מעלה כאלה פנו לטוינבי בבקשה לתרום מאמר לאותו גיליון מלמדת כי לא היה כל ספק באשר ללמדנותו ולכנותו יחסו לציונות. לפני שהגיש את מאמרו לכתב-העת, שלח טוינבי את יריעות ההגהה לחיים וייצמן, נשיאה החדש של הפדרציה הצייונית בבריטניה. אלפרד זימרן (Zimmern), איש משרד האינפורמציה, כתב בשם טוינבי לווייצמן: 'טוינבי מעוניין מאוד לפגוש אותך - האם תהיה ביום א' ב"בני ברית"?'²²

כבר ב-1914, לפני שהתגבשה מדיניות בריטניה ביחס לתורכיה, גילה טוינבי את השקפותיו: 'אנו רוצים לפרק את תורכיה, אולם אנו מבטיחים להם ששלום ניתן להשגה רק אם יתאפשר ביטוי לכל גילוי של רוח לאומית'.²³ הציונות הלמה היטב את המתכונת הזאת וזימנה כלי נוח להגשמת המדיניות בעניין זה. השקפותיו של וייצמן תאמו את השקפותיו של טוינבי. למן תחילת פעולות האיבה היה וייצמן משוכנע שאנגליה תנצח במלחמה, וכי רק בחסותה תפרח הציונות.²⁴ האפשרות לבסיס משותף לבריטניה ולציונות היתה קיימת מלכתחילה. אין עדות לפגישה בין טוינבי לווייצמן באותו יום א', 20 במאי 1917. אם היו השניים נפגשים באותו מועד היה טוינבי מאזין לנאומו הנודע של וייצמן, שבו הכריז כי הקמתה של קהילייה (Commonwealth) יהודית היא 'החזון הנכסף' של הציונים, והדרך להשגתה של מטרה זו עוברת 'כמה שלבי ביניים, שאחד מהם הוא שארץ-ישראל תהיה בחסות מעצמה גדולה וצודקת בבריטניה הגדולה. תחת כנפיה של מעצמה זו יוכלו היהודים להתפתח ולהקים את מנגנון המנהל אשר, מבלי להתערב באינטרסים הלגיטימיים של התושבים הלא-יהודים, יסייע [להם] להוציא לפועל את התוכנית [שלהם]'.²⁵

ג'ון ביוקן תמך בהגדרתו של וייצמן, כפי שעולה ממכתבו ללורד אונסלואו (Onslow):

אני מתאר לי כי לממשלת בריטניה אין התנגדות לארץ-ישראל יהודית בתור שכזאת - ועל-כל-פנים להקמתה של מושבה יהודית גדולה מאוד בארץ-ישראל. אולם [...] אין זה רצוי להכריז בפומבי אם זו תהא מדינה יהודית ריבונית או בחסות בריטית [...] פחות מכול אנו רוצים שהיא תהיה מונטה קרלו שנייה או מרכז בנקאות בין-לאומי.²⁶

אפשר להניח בוודאות שהשקפותיו של טוינבי לא היו שונות בהרבה מאלה של מנהל מחלקתו.

22. אלפרד זימרן (לבקשת טוינבי) אל וייצמן, 16 במאי 1917. רג'ינלד (לימים סר רג'ינלד) קופלנד, העורך בפועל של *Round Table*, ביקש מ'בוטינסקי למסור לווייצמן את תודתו על שקרא את ההגהות (22 במאי 1917). המכתבים מצויים בארכיון וייצמן ברחובות.

23. Toynbee, *Nationality and the War*, p. 411

24. Friedman, *The Question of Palestine*, p. 11; Leonard Stein, *The Balfour Declaration*, London 1961, Chap. 6 and passim

25. Friedman, *The Question of Palestine*, pp. 250-251

26. שם.

מצביעה על כך קביעתו של טוינבי בספרו-מאמרו, שכבר הובאה כאן: 'יש ציונים שהיו רוצים שארץ-ישראל תהיה בחסות הבריטים, עם סיכוי לקבל מעמד של דומיניון בריטי'. עדות כבדת משקל לא פחות היא תגובתו הנלהבת של טוינבי להודעה שמסר נשיא ארצות-הברית וודרו וילסון לווייצמן ב-14 בינואר 1919, בעת ועידת השלום שנערכה בפריס. וילסון הכריז שממשלו והעם האמריקני מסכימים כי בארץ-ישראל 'יונה היסוד לקהילייה יהודית', וקידם בברכה את הרעיון שבריטניה תקבל עליה את האחריות לארץ-ישראל.²⁷ טוינבי התוודע לראשונה לציונות עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, בעת שלמד באוקספורד והתיידד שם עם לאונרד שטיין.²⁸ אולם רק ב-1911, בעת שירותו במחלקת האינפורמציה של משרד החוץ, היה יכול ללמוד את הנושא במלואו. בדומה למנהל המחלקה, א"א גאורס (E.A. Gowers), עוזרו צ'רלו מסטרמן (Masterman), וכן לאופולד אמרי, התרשם טוינבי ממאבקו של ולדימיר ז'בוטינסקי להקים גדודים יהודיים שיילחמו למען שחרור ארץ-ישראל.²⁹ כעבור כמה שנים ציין טוינבי כי 'תרומתם של הפליטים הציונים מארץ-ישראל במלחמת גליפולי, ואחר-כך [תרומתם של הגדודים העבריים "קלעי המלך" במערכה בעמק הירדן] [...] היתה ניכרת, בהתחשב באמצעים שעמדו לרשותם'.³⁰ בדצמבר 1917, כאשר לראשונה נמתחה ביקורת על הצהרת בלפור בטענה שאין היא עולה בקנה אחד עם עקרונות הדמוקרטיה, חיבר טוינבי עם לואיס נמיייר (Namier), עמיתו במחלקת המודיעין המדיני, תזכיר שעתיד להיות לתועלת רבה לממשלת בריטניה בשנים הבאות:

ההתנגדות שהועלתה נגד מתן זכויות-יתר מדיניות בארץ-ישראל ליהודים, בנימוק שהדבר אינו דמוקרטי ככל שזה נוגע לתושבים המקומיים הנוצרים והמוסלמים, היא

27. שם, עמ' 13, 301.
28. טוינבי, לאונרד שטיין וג'וליין הקסלי היו התלמידים היחידים שזכו במלגות לימודים בכירות לאוניברסיטת אוקספורד ב-1906. תודתי לגב' שרה שטיין על מידע זה. בשנות העשרים הוזמן טוינבי את שטיין לתרום תת-מדור ל-*Survey of International Affairs for 1930* על התפתחותו של הבית הלאומי היהודי בארץ-ישראל, ותיאר אותו כ'חבר נודע בהסתדרות הציונית', שם, עמ' 23, הערה 3 לעמ' 22.
29. Friedman, *The Question of Palestine*, pp. 43-47, 171.
30. תזכיר על 'Changes in the General International Situation', ללא תאריך, כנראה אמצע נובמבר 1918, PRO FO 371/4368/443, p. 302. בטקס מתן עיטורים לכמה מאנשי הגדודים העבריים אמר גנרל צ'ייטר (Chayter), המפקד העליון של אוגדת הפרשים האוסטרלית: 'התרשמותי במיוחד מפעולתכם הטובה בחזית מלאלה, מהגבורה שגיליתם בכיבוש מצודת אוממש ומהבסת המאסף של התורכים כאשר פקדתי עליכם לתקוף, לפי שהדבר אפשר לי לקדם את פרשי אל עברו של הירדן באותו מעבר, ובכך תרמתם תרומה עצומה לכיבוש א-סלט ולתפיסת התותחים ושאר חומרי המלחמה שנפלו שלל בידינו; לכיבוש עמאן; לניטוק המסילה החג'אית, ולהשמדת הארמייה התורכית הרביעית, דבר שתרום רבות לנצחוננו הגדול בדמשק'. ראו: Henry J. Patterson, *With the Judeans in the Palestine Campaign, Syria and Palestine* (Peace Handbooks), pp. 62-63. London 1922, pp. 186-187. ראו גם: (לעיל הערה 5).

בלי ספק הנקודה החשובה ביותר בטיעונים שהעלו האנטי-ציונים עד כה, אולם הקושי הוא מדומה. ארץ-ישראל יכולה להימסר לנאמנות בריטניה הגדולה או ארצות-הברית עד שתהיה בה אוכלוסייה גדולה למדי המסוגלת לשלוט בשיטות ממשל אירופיות. אז לא יהיה עוד צורך להנהיג הגבלות לא דמוקרטיות, כאותן שמצביעים עליהן בתזכיר.³¹

כעבור שנה, בתזכיר שלו מ-21 בנובמבר 1918 שכבר צוטט לעיל, העלה טוינבי עוד נקודה. בהסבירו מדוע במקרה זה אין עקרון ההגדרה העצמית ישים, קבע כי בארץ-ישראל, בדומה לארמניה, תהיה האוכלוסייה מעורבת, והמתישבים היהודים יהיו בה רק אחד היסודות, 'אשר מסיבות מיוחדות יהיה זכאי למעמד נכבד יותר מהמגיע לו לפי גודלו היחסי'. מסיבה זו ומסיבות אחרות 'לשאיפות התושבים [הלא-יהודים] או חלק מהם תהיה במידה מסוימת חשיבות משנית בלבד'. גבולות ארץ-ישראל, כפי שהתווה טוינבי במפה ששרטט ב-8 באוקטובר 1918 ושיפץ כעבור כחודשיים, ב-2 בדצמבר, היו רחבים בהרבה לעומת הציפיות הגדולות ביותר של הציונים עצמם. רק ההתנגדות שהעלה האמיר פיצל הניעה אותו, ועמו את ת"א לורנס, לתחום את גבולה המזרחי של הארץ בנהר הירדן.³² פרט לעניין זה, טוינבי קידם בכרכה את קשריו הידידותיים של פיצל עם הציונים.³³

בכל תקופת ועידת השלום עמד טוינבי בקשר הדוק עם המנהיגים הציונים. במיוחד זכה וייצמן בהערצתו. טוינבי תיאר אותו כ'מדניאי דגול ומדען גדול - האיש הבולט ביותר בקהילה האשכנזית בדורו'. משתי אנקדוטות שסיפר לו וייצמן למד טוינבי, יותר מכל מסה פילוסופית, מפני מה נעשה יהודי מזרח-אירופי ציוני. הראשונה לימדה אותו על אי-יכולתו של יהודי מתבולל להיות נאמן לעצמו, והשנייה הציגה את היהודי כחסר מולדת.³⁴ אולם על שורשי הציונות ועל התפתחותה למד טוינבי מספרו של נחום סוקולוב, *History of Zionism: 1600-1918*, שהופיע זמן קצר לפני כן. במכתב התודה לסוקולוב, ששלח לו עותק של ספרו, כתב טוינבי:

אני מצפה להופעת הכרך השני אשר, כך סיפרת לי, עתיד להופיע. אני מקווה שיהיה גם כרך שלישי - אלא אם כן תבוא ה'ציונות' לסיימה עם השגת מטרתה, ואתם תיתנו שם חדש למפעל התקומה הלאומית בארץ-ישראל המשוחררת. השלב הבא חייב להיות המעניין ביותר, וכפי שאני מקווה יהיה גם המשגשג ביותר - אף שאינני יכול שלא לחשוב שבמבט לאחור יהיה העם היהודי גאה ביותר דווקא בשלב

31. Minute by A.J. T[oynbee] and L.B. N[amier], 19 December 1917, PRO FO 371/4368/4352. על אשגר שמסר ה' רמבולד (H.R. Rumbold) למשרד החוץ ראו: Friedman, *The*

Question of Palestine, p. 326

32. PRO FO 371/4368/4352, pp. 330-341; PRO FO 371/3383/747, fo. 583. המפה ששרטט טוינבי שמורה ב-PRO, חדר המפות 379(1).MFQ.

33. Memorandum by Toynbee, undated, PRO FO 371/3386/747, p. 206913

34. Arnold J. Toynbee, *A Study of History*, Oxford 1934, pp. 242-243

ארנולד ג'וזף טוינבי: פרו-ערבי או פרו-ציוני?

הראשון של הציונות, שבו עלה בידיה, למרות מכשולים כה רבים, להגיע למקום שהיא מצויה בו כיום.³⁵

סגנון המכתב חורג בהרבה מסגנון הנימוסין הדיפלומטי, והביטוי 'תקומה לאומית' העניק לו תוספת משמעות. בכמה הזדמנויות ניסח טוינבי מכתבים שנשלחו לווייצמן בשמו של בלפור,³⁶ וב-10 במאי 1919 הוענקה לו זכות מיוחדת להשתתף בישיבת הוועדה הציונית המייעצת בראשותו של הרברט סמואל, שבה נכחו גם דייוויד הוגרת (Hogarth), קולונל גריבון (Gibbon) ואורמסביי-גור.³⁷

פרישתו של טוינבי ממשדד החוץ לא שמה קץ להתעניינותו בארץ-ישראל. ב-1919 הלך טוינבי שבי אחרי המשלחת הערבית הארץ-ישראלית, שהיתה אז בלונדון, ואימן את טיעוניה. 'המסקנה', סיכם טוינבי, היא כי

ארץ-ישראל לא הוצאה מכלל השטח שנכלל בהבטחתה של ממשלת בריטניה ב-1915 להכיר ולתמוך בעצמאות הערבים, ולפיכך הצהרת בלפור משנת 1917 לא עלתה בקנה אחד עם התחייבות קודמת. להטיל [על בריטניה] מעמסה של התחייבויות מנוגדות [כאלה] הוא כמעט הפשע החמור ביותר שדיפלומט מקצועי מסוגל לעשות, לפי שהוא מסכן את שמה של בריטניה כמדינה הנוהגת ביושר במשאיה-ומתניה.

טוינבי הוטרד מאוד גם בשל מה שראה כסתירה פנימית בין ההתחייבות להפוך את ארץ-ישראל לבית לאומי יהודי, כפי שהונצחה בהצהרת בלפור, ובין הפסקה המבטיחה את זכויותיהן של העדות הלא-יהודיות.³⁸

מסקנותיו אלו היו תמוהות. נראה ששכח את התזכיר שכתב עם לואיס נמייר ב-19 בדצמבר 1917 ובו ניתנה תשובה לאותה שאלה ממש, וכן את קביעותיו בתזכיר משותף עם אורמסביי-גור מ-25 בפברואר 1919.³⁹ הוא גם לא שם לב שאת התביעה על ארץ-ישראל העלה עתה לא המלך חוסין, שאותו תיאר כ'דובר של הוועדה הערבית הלאומית האנטי-תורכית הסודית שמושבה בדמשק', אלא העלו אותה מנהיגים פלסטינים, שלא היו כלל צד לאותן התחייבויות ולא היה להם כל מעמד בהן. פֶּשַׁל ההיגיון הבולט ביותר בחשיבתו היה

35. Toynbee to Sokolow, Paris, 7 March 1919. ד"ר סלינה סוקולוב המנוחה הואילה להראות לי את המכתב. הוא נמצא עתה באצ"מ A18/706.

36. 'אין לי כל ספק שאנו עתה בדרך לפתרון משיבוע רצון', בלפור לווייצמן, 21 באפריל 1919, PRO FO 608/99, p. 6950.

37. כלול בווייצמן לפרובס אדם, 4 ביוני 1919, PRO FO 608/100, p. 11752.

38. Arnold J. Toynbee, 'The Trouble in Palestine', *The New Republic* (New York), 32 (405) (6 September 1922), pp. 38-40. לפני כן טען טוינבי שהתחייבויות הבריטים לחוסין ולאחרים סתרו אלו את אלו רק 'ברוח הדברים'; Arnold J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey*, London 1922, pp. 48-49.

39. לדיון על התזכיר ראו: Friedman, *The Question of Palestine*, pp. 324-332.

בהודאתו המדהימה כי המנהיגים הערבים הם אלה שהוציאו מלכתחילה את חוף סוריה ואת ארץ-ישראל מתחום השטח שתבעו לעצמם. כאשר נקלע המשא-ומתן עם השריף חוסין לקיפאון (בעקבות מכתבו של חוסין מיולי 1915), בשל עמדתם המסורתית של הצרפתים באזור, הסביר טוינבי:

מנהיג ערבי לאומי בולט [אל-פארוקי] אמר לממשלת בריטניה, כי אם ייאמר במפורש שערי פנים סוריה, דמשק, חומס, חמת וחלב, כלולות בתחום המובטח לעצמאות הערבים, קרוב לוודאי שהערבים ישאירו את קביעת גורלו של אזור החוף עד לאחר המלחמה.⁴⁰

מובן מאליו שאין כל מסמך המאשש את הטענה שגורל אזור החוף, ובייחוד גורלה של ארץ-ישראל, 'הוקפאו עד לאחר המלחמה'.

למרות טעויותיו, היתה אהדתו של טוינבי באותה עת נתונה בצורה ברורה לציונים. באותו מאמר ב-*The New Republic* הוא כתב כי השלמתם של המנהיגים הציונים עם מדיניות 'הספר הלבן' של 1922 'מגלה מידה ראויה לשבח של כושר שכלי ושל התחשבות', והוסיף וציין כי 'אחרי הכול ליהודים תצמח רק תועלת משלטון שבחסותו יוכלו לגדול ממעמד של מיעוט קטן למעמד שווה לערבים או אף עדיף עליהם'. נראה שטוינבי לא התרשם מכך שהערבים התנגדו להגירת יהודים לארץ-ישראל, קל וחומר שיהיו בה רוב, וסבר שהטיעונים שהעלו הוא ולואיס נמייר בתזכירם מיום 19 בדצמבר 1917 עודם תקפים. הוא השתמש באותה אמת-מידה כאשר המליץ על הקמת בית לאומי לארמנים ממזרח לאנטוליה אף-על-פי שלא היו רוב באותו אזור. הצעתו של טוינבי תאמה את קווי המחשבה שעלו בדיוני המועצה העליונה של ועידת השלום בסן-רמו. כאשר נדונו בה גבולותיה של 'ארמניה הגדולה', ב-22 באפריל 1920, הועלתה ההקבלה עם ארץ-ישראל. צוין כי תביעתם של הציונים לא התבססה על כך שמספר היהודים בארץ גדול ממספר הערבים, וכי אותו עיקרון יכול לחול גם על ארמניה הגדולה.⁴¹

בכרך של *History of the Peace Conference*, בעריכת טמפרלי (1924), הופיע מאמרו של טוינבי 'The Non-Arab Territories' ופורסם בו גם מאמרו של דיוויד הוגרת 'Great Britain and the Arabs', ובו קביעה מפורשת כי המדינות בעלות-הברית התחייבו להכיר במדינה ערבית ולסייע לה רק 'בשטחיה הפנימיים של סוריה [...] בכל מקום שבו תוקם בידי הערבים עצמם', בתנאי שיימנעו מלסייע לאויב וישתפו-פעולה עם בעלות-הברית.⁴² בהקדמה שכתב לספרו של פיליפ גרייבס *The Land of Three Faiths*, שהופיע ב-1923, אישר

40. Arnold J. Toynbee, 'The Non-Arab Territories', in: Harold W. V. Temperley (ed.), *A History of the Peace Conference of Paris*, 6, London 1924, p. 56

41. Rohan Butler and J. P. I. Burg (eds.), *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, 41, 8, First Series, London 1958, p. 110

42. David Hogarth, 'Great Britain and the Arabs', in: Temperley (ed.), *A History of the Peace Conference of Paris*, 6, 30, pp. 126-129

ארנולד ג'וזף טוינבי: פרו-ערבי או פרו-ציוני?

הוגרת את השקפתו של גרייבס כי מקמהון, במכתבו מיום 24 באוקטובר 1915, הוציא במפורש את ארץ-ישראל מן התחום שהבטיח לחוסין.⁴³ טוינבי רחש כבוד להוגרת וקרוב לוודאי שקרא את ספרו של גרייבס. לפיכך שינה טוינבי את עמדתו, ובמשך כמה שנים לא אמר דבר בנוגע ל'התחייבויות סותרות'. להפך, ב-*Survey of International Affairs for 1925* שלו הבהיר במפורש כי 'לדעתה של ממשלת בריטניה עבר-הירדן (בלי ארץ-ישראל) נכללה בשטח שלגביו הבטיחה בריטניה הגדולה למלך חוסין להכיר בעצמאות הערבים ולסייע לו'. דברים אלו היו מדויקים. בספטמבר 1922 השתמשה ממשלת בריטניה בטיעון זה ממש כשניסתה לשכנע את מועצת חברי-הלאומים להוציא את עבר-הירדן מתחום תחולתם של תנאי המנדט על ארץ-ישראל. אולם טוינבי הרחיק לכת וקבע כי ממשלת בריטניה

[כבר] כיבדה התחייבות זו בכך שהסכימה להכללת עבר-הירדן במדינה הלאומית הערבית, שהוקמה מיד לאחר נצחונו המכריע של אלנבי ב-1 באוקטובר 1918, ובה דמשק עיר הבירה והאמיר פיצל אבן חוסין שליטה החוקי.

טוינבי לא השאיר מקום לספק באשר לשאלה מי משני הצדדים הוא בעל חוב למשנהו. 'העמים הלוחמניים של האסלאם זכו בהישגים מדיניים שאינם עומדים בשום יחס להישגיהם הצבאיים', וסחטו מפטרונים כמויות עצומות של זהב. הבדלנות וחוסר הסובלנות המציינים את הלאומנות הלוחמנית במזרח הדהימו אותו. 'המגמה הכללית כיום בעולם האסלאמי היא שהמיעוטים נעלמים', אם על-ידי התבוללות כפויה ואם על-ידי חיסול. באווירה זו נסיונה של ממשלת בריטניה להכניס לאזור מיעוט חדש ולאפשר כינון בית לאומי יהודי בארץ-ישראל הוא ניסיון 'נועז'.

ניסיון מיוחד במינו זה הצית את הדמיון ועורר אהדה כמעט בכל משקיף המתמצא בהיסטוריה הארוכה והטרגית של העם היהודי ובתוצאותיה ההרסניות של מלחמת העולם בשנים 1914-1918 באשר לחיי היהודים במזרח אירופה. הגבורה נעדרת האנוכיות שגילו החלוצים הציונים בארץ-ישראל – לפני המלחמה, במהלכה ולאחריה [מעוררת התפעלות].⁴⁴

טוינבי לא הוציא מכלל אפשרות שהיהודים, אחרי שהבית הלאומי יעבור את שלב הניסיון, יהיו רוב בארץ חרף התנגדותם של הערבים.⁴⁵ בכרך השני של ספרו *A Study of History* הוא מביע הערכה למדיניותו של וייצמן, ומנתח באופן מעמיק את אסכולת המחשבה הציונית בניגוד לאסכולת המחשבה הדוגלת בהתבוללות. 'המטרה הסופית של הציונים היא לשחרר

43. ספרו של גרייבס (Graves) וההקדמה של הוגרת נדונים בכרך א' של ספרי: *Palestine: The Twice Promised Land?*, ובכרך ב' (בהכנה).

44. Toynbee, *Survey for International Affairs for 1925*, pp. 12, 21-23, 272, 361.

45. Toynbee, *Survey for International Affairs for 1930*, pp. 229, 254.

את העם היהודי מן התסביך הפסיכולוגי המיוחד שנגרם לו בשל האנומליה שבה היה נתון מאות שנים בעולם הלא-יהודי. למטרה הסופית הזאת של הציונים שותפים גם המתבוללים; הם חלוקים ביניהם רק בשאלת הדרך לרפא את המחלה. טוינבי הסכים כי המרשם שמציעים הדוגלים בהתבוללות אינו יכול לפתור את בעיית היהודים במזרח אירופה, שבה אין סיכוי ממשי לשוויון זכויות אמיתי ליהודים, ואילו במערב לא ניתן לפתור את בעיית היחסים בין יהודים ללא-יהודים על-ידי מה שקרוי 'אמנה חברתית', שלפיה הגוי 'משחרר' את היהודי, והיהודי 'נטמע' ומאבד את זהותו. 'היות יהודי', טען טוינבי, 'משמעו היות אדם החי בתוך חברה יהודית [...] אין הוא יכול לגדוע מעצמו את יהדותו בלי שיטיל בעצמו מום'.

יהודי אשר בתהליך של אמנציפציה והתבוללות מנסה, באמצעות אמנה חברתית עם שכניו, ליהפך להולנדי, לצרפתי, לאנגלי או לאמריקני 'בן הדת היהודית', אין הוא אלא מטיל מום באישיותו היהודית בלי שיהיה לו סיכוי כלשהו לרכוש את מלוא אישיותו של הולנדי או של כל לאומיות אחרת שהוא חפץ בה.

לעולם לא יוכלו היהודים לברוח ממאפייניהם המיוחדים כעם על-ידי 'התחפשות' לאנגלים או לצרפתים. לפיכך:

כדי להצליח בהפיכתם ל'עם ככל העמים' חייבים הם לבקש להם התבוללות לא על בסיס אישי אלא על בסיס לאומי. במקום לנסות לבולל יחידים יהודים ליחידים אנגלים או צרפתים, הם חייבים לנסות לבולל את העם היהודי כולו בדמות אנגליה או צרפת. העם היהודי חייב להיות לאומה שיש לה הלכה למעשה בית לאומי על האדמה שבה צמחו שורשיה של היהדות. כאשר יגדל בארץ-ישראל דור חדש של יהודים בסביבה יהודית לאומית, הרי אז ורק אז תיפתר הבעיה היהודית בהופעתה של דמות יהודי שכמעט לא נראתה באלפיים השנים האחרונות.

להערכתו של טוינבי התוצאות הצדיקו לחלוטין את התפיסה החברתית הציונית.

במושבות החקלאיות היהודיות שהוקמו בארץ-ישראל בחמישים השנים האחרונות השתנו ילדי הגטו לבלי הכר, והפכו לאיכרות חלוצית שניכרים בה רבים מן המאפיינים של המתישב האירופי הלא-יהודי בעולם החדש. הציונים לא טעו בתחושת שלהם באשר להשפעה שתהיה להקמת בית לאומי יהודי בארץ-ישראל על היהדות עצמה. [ברם] מזל-ביש טרגי פקד אותם, שכן אין הם יכולים להגיע להבנה עם האוכלוסייה הערבית החיה בארץ.⁴⁶

בהרצאה שנשא ב-9 בדצמבר 1930 ב'מכון המלכותי ליחסים בין-לאומיים', שכבר הוזכרה לעיל, העיר טוינבי כמה הערות נוקבות על 'עמדתם הבלתי מתפשרת של הערבים בהתנגדותם

46. Toynbee, *A Study of History*, 2, pp. 252-254.

לכינון בית לאומי יהודי, [אשר] התגלתה כאבן נגף שאין להתגבר עליה' בדרך להשגת הסדר כלשהו, והזהיר כי בעיית ארץ-ישראל לא תמצא את פתרונה בדרכי אלימות. אולם הוא צפה כי במוקדם או במאוחר 'ימצאו הערבים את עצמם נאלצים להגיע לכלל השלמה עם היהודים', כשם שהיהודים ייאלצו להגיע לכלל השלמה עם הערבים.

היהודים לא יוכלו לפתח את ארץ-ישראל בתחום הכלכלה אם תהיה הארץ מנותקת מן העורף הערבי שלה, ובאותה מידה אין הערבים יכולים לפתח את ארץ-ישראל בתחום הכלכלה אם תיפסק זרימת ההון היהודי [...]. בעיית ארץ-ישראל לא תוכל לעולם למצוא את פתרונה בכוח הזרוע. היא תיושב אך ורק בהבנה – הבנה ישירה – בין שני הצדדים הנוגעים לארץ במישרין.

טוינבי האמין אמונה מוצקה כי כורח הנסיבות ידחוף את היהודים ואת הערבים כאחד ליישב את הסכסוך ביניהם בדרך של הסכם. 'אפשר שדבר זה יתרחש לפני סיום המנדט ואפשר שיתרחש אחריו, אך ודאי הוא שבסופו של דבר יושג הסכם'. בעניין זה זכה טוינבי בהסכמת קהל מאזיניו, אך כאשר העז לחטט בשורש הסיבות לסכסוך עורר מהומה בקהל. הוא טען כי האשמה העיקרית היא ממשלת בריטניה. 'בעת המלחמה חיתה בריטניה מן היד אל הפה ולכן מכרה פיתיון; היא מכרה אותו לשני קונים שונים; והפיתיון כלל לא היה שלה'. ובהרהרו בכך העיר כי ארץ-ישראל שממערב לירדן 'נמכרה שלו ש פעמים לקונים שונים: תחילה לערבים, אחר-כך לבעלי-בריתה הצרפתים והרוסים, ולבסוף ליהודים'.⁴⁷

זו היתה אמירה יוצאת-דופן. היא נגדה את כל מה שכתב טוינבי עצמו בצורה כה סמכותית ב-*Survey* שלו לשנת 1925. לויטננט קומנדר ג'מ קנוורת'י (Kenworthy), שהיה חבר בית-הנבחרים, חלק על דברי טוינבי ואמר כי 'מעולם לא שמע אי-דיוקים רבים כלי-כך באשר לעובדות, לשיפוט ולרגש, בתוך זמן השווה באורכו להרצאה שנשמעה'.⁴⁸ אך דברי ביקורתו נפלו על אוזניים אטומות.

במאמר על ת"א לורנס, שנכתב כנראה זמן קצר אחרי מותו של לורנס ב-1935, שילח טוינבי עוד מבחר של אי-דיוקים ומושגים מוטעים: 'אני מדמה בנפשי שמצפוניו של לורנס ייסר אותו על שהבטיח לערבים בשמה של ממשלת הממלכה המאוחדת עצמאות אשר בסופו של דבר נמנעה מהם'. בהמשך כתב:

השלטונות הבריטיים לא אמרו לחוסין – ומבלי שנאמרו הדברים לא היה חוסין יכול לנחש – כי בהסכם שעתידי להיחתם ביניהם הם עומדים לפרש 'עצמאות' לערבים כהמרת שלטון התורכים על הערבים בשלטון הבריטיים והצרפתים. אם ידע לורנס על הונאה זו של הבריטים והצרפתים (וזה היתה למעשה הונאה), משמע שהיה שותף למעשה המרמה; אם לא ידע עליה, משמע שהיה שותף לערבים כמי שנפל

International Affairs, 20 (January 1931), pp. 43-45, 56, 59 .47

Ibid., p. 59 .48

קורבן לתרמית. שתי האפשרויות פתוחות, בהיעדר עדות מכרעת לכאן או לכאן, ולי אין עדות בנקודה זו.

על-כך-פנים, המעצמות בעלות-הברית עשו 'מעשה מרמה על חשבון הערבים [אשר] יצאו מכל העניין בידיים ריקות'.⁴⁹

רק בור גמור או בעל דעה פוליטית קדומה היה מסוגל לפרסם דברי הבל כאלה. טוינבי היה לא זה ולא זה. הוא התמצא במסמכים הנוגעים בעניין, ובתזכיר שלו על התחייבויות בריטניה הגיע למסקנות שונות בתכלית על הסכם סייקס-פיקו. די בעיון ב-*Survey* שלו לשנת 1925, וכן בקטע אחר במאמר שכבר הובא ממנו כאן, כדי לראות מהי מידת האמת בטענתו שהערבים יצאו מן המלחמה 'בידיים ריקות'. רק פסיכולוג יכול להסביר את נפתולי מוחו המזוירים. ברם, אם אפשר להסתכן בניחוש, דומה שטוינבי חש תחושה כללית כבדה של אשמה, שאותה השליך על לורנס. וגם בעניין זה טעה טוינבי, לפי שלורנס לא גילה כל סימן לתחושות אשמה, גם לא אשמה עצמית. היפוכו של דבר; במכתבו לטיימס (11 בספטמבר 1919) קבע לורנס בפסקנות: 'אינני רואה כל אי-עקביות או סתירה בין ארבעת המסמכים הללו, ואינני מכיר מישוהו הרואה זאת כך'.⁵⁰

בשעתו עשה המכתב רושם, ואין להעלות על הדעת שטוינבי לא קרא אותו. הוא ידע בוודאי גם את תוצאות הוועידה שהתקיימה בקהיר במרס 1921, שבה היה לורנס יועץ לווינסטון צ'רצ'יל, שר המושבות באותה עת.

הוא [צ'רצ'יל] העדיף הגינות על נוחות כדי למלא את הבטחותינו הן כרוחן הן כלשונו. הוא מילא את כל הבטחותיו של מקמהון באשר לארץ-ישראל, לעבר-הירדן ולערב. באשר למסופוטמיה, הוא הרחיק לכת הרבה מעבר למה שהותנה עם הערבים, נתן להם יותר והשאיר לנו פחות ממה שסר הנרי מקמהון חשב לנכון.

לורנס העלה על הכתב את אמונתו כי

אנגליה יצאה מן הפרשה הערבית בידיים נקיות. כמה מליצי יושר של הערבים (הקולוניים שבהם התגייסו אחרי שביתת-הנשק) דחו את הערכתי זו. הראיתי להם, כגמלאי טרדן, את פצעי (יש לי יותר משישים מהם, וכל צלקת וצלקת היא עדות לכאב שספגתי בשירות העניין הערבי) כהוכחה לכך שפעלתי למענם בנאמנות. הם ראו בי אדם שיצא מן האופנה, ואני שמחתי לפרוש מחברה [ערבית] שאף פעם לא היתה לרוחי.⁵¹

49. Toynbee, *Acquaintances*, pp. 196-197.

50. David Garnett, *Letters of T.E. Lawrence*, London 1938, pp. 281-282. ארבעת המסמכים היו: המכתב ממקמהון מיום 24 באוקטובר 1915; הסכמי סייקס-פיקו; ההודעה לשבעת הסורים בקהיר ב-11 ביוני 1917; והצהרה האנגלית-הצרפתית ב-8 בנובמבר 1918.

51. *Ibid.*, pp. 345-346.

במאמרו על לורנס מצויה קביעה של טוינבי, רלוונטית עוד יותר לענייננו:

נכון הדבר שבהתכתבות שלהם עם המלך חוסיין, לפני מרידתו בריבון התורכי, ציינו השלטונות הבריטיים הסתייגות טריטוריאלית. בהתחייבות הבריטים למלך להכיר ולתמוך בעצמאות הערבים בתחומים טריטוריאליים מוגדרים הוצא מהם במפורש השטח שממערב ל'יִלְאִיּוֹת של חלב, חמת, חומס ודמשק' (יהא אשר יהא הפירוש שיינתן לנוסחה מעורפלת זו). אך רצועה טריטוריאלית זו היתה קטנה בהיקפה בהשוואה לשטח הערבי שממזרח לה, שגם הוא היה בריבונות העות'מנים או בריבונותם העליונה. לגבי השטח הערבי הזה, הגדול הרבה יותר, היתה התחייבות הבריטים ללא תנאי.⁵²

נימת הפסקה כולה, למרות המאמר המוסגר, מעוררת רושם ברור שטוינבי שוב בתן מחדש את עמדתו והגיע למסקנה כי רצועות החוף של סוריה ושל ארץ-ישראל 'הוצאו במפורש' מתחומי השטח שהובטח לערבים. כמובן שלא היתה כלל 'וילאיה של דמשק' – אך זו לא היתה הטעות היחידה של טוינבי במהלך פעילותו רבת-הפתלתולים. קביעתו כי התחייבות הבריטים לגבי השטח הערבי הגדול שממזרח לארץ-ישראל וללבנון 'היתה ללא תנאי' היא עוד דוגמה לקושי הכרוני שהיה לטוינבי בקריאת מסמכים. מכל מקום, מן הראוי לציין כי הוא נמנע מלהשתמש במונח השנוי במחלוקת 'מחוזות של...', ולא חזר על האשמתו הרגילה בדבר 'פיתיון' שנמכר 'פעמיים'.

ברם, אם אכן הגיע טוינבי למסקנה שארץ-ישראל לא הובטחה תחילה לערבים, זה היה מהפך קצר ימים. ב־1937 צמחו קשרים טובים בינו לבין ג'ורג' אנטוניוס (G. Antonius),⁵³ ובדומה לאינטלקטואלים ואישי ציבור בריטים רבים הלך שבי אחרי קסמו. משום תפיסותיו המבולבלות באשר להתחייבויות הבריטים במזרח התיכון היה טוינבי טרף קל לדברי התנופה של אנטוניוס. מאז ואילך הוא החל לנוע לעבר המחנה הערבי ולהתרחק מן המחנה הציוני. ועידת השולחן העגול בלונדון ב־1939 משכה את תשומת-לבו, והוא 'גילה עניין' רב בדיוניה. אז נודע לו לראשונה כי המילה 'וילאיה' (Wilaya) פירושה סביבה קרובה או פרבר. 'וילאיה' נעשתה מילת המפתח במערכה שניהל טוינבי להוכחת צדקתה של תביעת הערבים.

ב־1940 סיפר טוינבי לכומר ד"ר ג'יימס פרקס (Parkes), שעבד באותה עת במחלקת מחקר החוץ ובלשכת העיתונות של Chatham House, על התזכירים שלו מאוקטובר-נובמבר 1918, שבהם ציין ברורות כי ארץ-ישראל וסוריה 'כלולות בשטח של עצמאות לערבים המוזכר במכתבי מקמהון-חוסיין', וכי משרד החוץ קיבל את עמדתו. רק כעבור זמן-מה הוסיף ואמר: 'כתוצאה מלחץ היהודים שינתה ממשלת הוד מלכותו את עמדתה וחיפשה נימוקים להראות שההתכתבות איננה כוללת את ארץ-ישראל'.⁵⁴

52. Toynbee, *Acquaintances*, p. 196.

53. ג'ורג' אנטוניוס, מחבר הספר *The Arab Awakening*, New York 1965. על היחסים בין אנטוניוס לטוינבי ראו כרך ב' של ספרי *Palestine: The Twice Promised Land?*

54. רישום שיחת הטלפון בין ל"ה בגלי (משרד החוץ) ובין ה"פ דאוני (משרד המושבות), 18 באפריל 1940,

הביטוי 'לחץ היהודים' הציק לפרקס, שעסק אז, בין השאר, בכתיבת ספר על האנטישמיות. הוא פנה לשר המושבות מלקולם מקדונלד (MacDonald) וביקש ממנו לוודא את אמיתות טענתו של טוינבי. משרד החוץ נתבקש לבדוק את הדבר אך לא מצא שום ראיה לכאורה ללחץ יהודי. הלחץ היהודי היה בדמיונו של טוינבי בלבד. לייסי בגלי (Lacy) (Baggally) ממשרד החוץ כתב לה"פ דאוני (Downie), ממשרד המושבות:

חוששני שיהא קשה לקבוע כי השינוי בעמדת ממשלת הוד מלכותו [...] נבע מלחץ היהודים [...] אף-על-פי שפרופסור טוינבי קובע באורח נחרץ [בתזכירו משנת 1918] כי ארץ-ישראל הובטחה כ'ערבית' וכ'עצמאית', הוא מסייג עצמו אחר-כך בהתייחסויותיו באשר לצורך במנדט ובמעמד מיוחד ליהודים, דבר המראה ששורשי חוסר העקביות היו קיימים למן ההתחלה.

בגלי יעץ לדאוני לעיין בתזכיר של צ'רלס צ'יילדס (Childs), איש משרד החוץ, מיום 24 באוקטובר 1930, ובו, בעמ' 54, הוא מתייחס לתזכירו של טוינבי, ומצליח 'לעשות קציצות מתפיסותיו של הפרופסור'. ברם, הוסיף בגלי, הוועדה האנגלית-הערבית, שדנה במכתבי מקמהון-חוסין בוועידת השולחן העגול בראשית 1939, דחתה את טיעונו של צ'יילדס. טענת התגובה של הערבים היתה 'מושגת על פירוש המילים "מחוז" ו"וילאית" וכו'.⁵⁵ בראש מתקפת הנגד של הערבים עמד אנטוניוס, אך הצלחתו במאמץ למוטט את טיעון הבריטים לא היתה כה גדולה כפי שתיאר זאת בגלי.⁵⁶

למן ראשית שנות החמישים נעשה טוינבי מתנגד נחרץ למדינת ישראל, והתייחסויותו לציונות וליהדות היו בלתי-ידידותיות. שלב זה בפעילותו הוא מחוץ לתחום מחקר זה. אחד ממאמריו הנוגעים ביותר ללב של טוינבי הוא על סך לואיס נמייר (Namier), חבר ותיק שחבש עמו את ספסל הלימודים בבליול קולג', שבאוקספורד. טוינבי חש כלפיו חיבה עמוקה. 'לואיס היה כה חביב שלא ניתן לעמוד בפניו [...] חייב היה להיות כה חביב כדי שידידות עמו תוכל להתקיים לאורך ימים, לפי [...] שאם היית מעורר עליך את כעסו בסוגיה שהיתה חשובה בעיניו, היה לואיס עלול לקרוא עליך מלחמת תורמה, גם אם היית חבר ותיק וקרוב ביותר'. הריב בין נמייר לטוינבי התגלע בסוגיית קורותיה של ארץ-ישראל תחת שלטון המנדט הבריטי, שטוינבי היה עסוק בכתיבתן ל-*Survey of International Affairs* שלו (לשנת 1938). לטענת טוינבי, נמייר התנגד לתיאור הדברים שכתב, 'מכיוון שבאותה עת נעשה ציוני נלהב, ואילו אני [...] נהייתי יותר ויותר מסופק בכך שהמעצמה המנדטורית תצליח ליישב את התחייבויותיה לערביי ארץ-ישראל עם התחייבויותיה בארץ-ישראל ליהודים. חששתי שהערבים לא יקבלו את המגיע להם [...].'⁵⁷

55. Baggally to Downie, 10 May 1940, *ibid.*, pp. 95-96.

56. דיון ראו בכרך השני של ספרי *Palestine: The Twice Promised Land?*. ד"ר פרקס קרא את חילופי הדברים בין טוינבי לביני ב-*Journal of Contemporary History*, 5, 4 (1970), וכתב לי ב-5 בנובמבר 1970 כמה שמח שיצאתי מן הוויכוח עם טוינבי וידי על העליונה.

57. Toynbee, *Acquaintances*, pp. 68-73.

ארנולד ג'וזף טוינבי: פרוֹ-ערבי או פרוֹ-ציוני?

כאשר ניתק נמייר בכעס את קשריו עמו, הביע טוינבי תמיהה כיצד הצליח נמייר ליישב את אהבתו לאנגליה עם מעורבותו הרגשית בציונות. הוא גם לא הבין מדוע הגיב נמייר כפי שהגיב, משום שסבר שהמשותף ביניהם רב מאוד. טוינבי סבר שיש כאן מקרה של נקמנות כפולה:

אני כשלעצמי סבור כי המשותף בדרך עבודתו של נמייר ובדרך עבודתי אני הוא הרבה יותר מדחייה גרדא של דרך העבודה הרגילה [...] שנינו ניסינו להביא לידי דה־מיתולוגיזציה של ההיסטוריה. ניסינו, כל אחד בדרכו, למצוא דרך שתבטא מאורעות היסטוריים במונחים ולא במיתוס, מתוך המציאויות: כפי שזה קרה באמת (wie es eigentlich gewesen) במאמרו הנודע של רֶנְקֶה.⁵⁸

מכל מקום, התנתקותו של נמייר מטוינבי נבעה לאו דווקא מן העובדה שנמייר נהיה לציוני נלהב בעוד יחסו של טוינבי לצינות הלך והצטנן, אלא משום שדרך עבודתו של טוינבי היתה ההפך ממה שהתיימר בה. לא זו בלבד שלא הביא לדה־מיתולוגיזציה של ההיסטוריה אלא, במודע או שלא במודע, יצר מיתוסים חדשים – ובהם המיתוס של 'הארץ המובטחת פעמיים'.

נמייר לא היה המבקר היחיד של טוינבי. ההיסטוריון אלן טיילור (A. J. P Taylor) סבר כי שיטת עבודתו של טוינבי 'רחוקה מאוד מדרך חקירה היסטורית, וכי ספרו רב הכרכים *A Study of History* 'לא נועד לשרת מטרה היסטורית'. היו טרוור־רופר (Hugh Trevor-Roper) לעג לטענתו של טוינבי כאילו הוא עוסק במחקר אמפירי, וטען כי ההוכחות שלו הותאמו לתאוריות ולהנחות שקבע מראש. ואילו הנס ג' מורגנטאו (Morgenthau) קבע בפשטות: 'טוינבי איננו היסטוריון'.⁵⁹ בהשיבו למבקריו אמר טוינבי:

לא אכפת לי אם יכנו אותי היסטוריון זוטר כל עוד ברור שאין אני מוותר על זכותי לחקור את ההיסטוריה ואף לכתוב משהו בנושא אם ארצה. זכות זו שמורה לי ממש כשם שהיא שמורה לכל אחד. זוהי אחת החירויות של בני האדם.⁶⁰

ברם, זכות זו לחירות כרוכה גם בהתחייבויות. טוינבי התעלם מן הצו הזה ומכך שהמבחן העליון של היסטוריון הוא מידת כנותו בחיפושיו אחר האמת.

Ibid., pp. 76-77 .58

M. F. Ashley Montagu (ed.), *Toynbee and History: Critical Essays and Reviews*, Boston, MA 1956, pp. 116, 123, 192 .59

Ibid., p. 385 .60